

СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕШКАНЦІВ СВРОПЕЙСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ЕГЕЙСЬКОГО МОРЯ В ДОБУ МЕЗОЛІТУ

В статті на підставі синтезу наявної на сьогодні інформації щодо життєзабезпечення носіїв мезолітичної культури Егейського узбережжя реконструюється їх особливий спосіб господарювання.

Ключові слова: мезоліт, палеоекономіка, соціальні мережі давніх рибалок, мисливців, збирачів.

Мезолітичне населення Греції відрізнялося способом адаптації від решти мешканців Балкан того часу. Вперше на це звернули увагу Т. Якобсен та С. Пейн, відзначивши велику кількість кісток глибоководного тунця у шарі середньокам'яної доби печери Франкті [6, р. 60]. Протягом 90-х років ці попередні спостереження набули підтвердження завдяки вивченню стоянок на островах Егейського моря. Так, у ході розкопок на островах Юра та Кітнос було зібрано виразні колекції решток морських рибин та інструментів рибалок. Перш за все, варта згадати серія риболовних гачків з печери на острові Юра. В той же час, незважаючи на значну кількість свідoctв «морської» орієнтації життєзабезпечення мешканців Егеїди раннього голоцену, вивчення місця рибальства у їх життєзабезпеченні та особливостей його організації ще не було проведене. Саме цьому присвячено вказану роботу.

Джерельну базу роботи складають пам'ятки мезоліту Егеїди. У Греції та на островах Егейського моря відомо небагато мезолітичних пам'яток. За одним з останніх оглядів їх налічується 12 [9; 16; 25].

Печера Франкті має послідовність культурних нашарувань від верхнього палеоліту до пізнього неоліту, зокрема і мезолітичні шари. Докладне і всебічне вивчення та прекрасна стратиграфія роблять цю стоянку еталонною для мезоліту Егейської Греції [5; 6; 7; 8]. Печера розташована у південно-східній Арголіді, на березі вузької затоки, навпроти сучасного грецького селища Коїлада. Розкопки, які були проведені Т. В. Якобсеном

у 1968–1969, 1971, 1973–1974, 1976 та 1979 рр., досягли глибини в 11 м (в одній з траншей). Після камеральної обробки матеріали стоянки було видано багатотомною серією праць колективу вчених. У печері було виявлено кілька поховань. Шари мезоліту були виділені за відсутністю доместикованої фауни. За типологією кременевого інвентарю К. Перле виокремила у них три фази та дві «інтерфази» (явища, що поєднують у собі риси двох послідовних фаз) [19]. На стоянці визначено численні риб'ячі кістки (в тому числі блакитного тунця). Серед палеозоологічних решток переважає європейський олень, присутні дикий кабан та лисиця, кролик та розмаїті птахи. Повністю фауністична колекція не була опублікована. Наявна інформація одержана за репрезентативною вибіркою (не менше 200 визначених кісток для кожної стратиграфічної одиниці) [15]. Численні знахідки рослинного походження було піддано палеоботанічному аналізу [4], також було знайдено та вичерпно опубліковано фрагменти молюсків [24]. Велика серія дат була одержана у лабораторії Пенсільванського університету у 1970-х рр. одразу по розкопках стоянки [21]. Послідовність дат з мезолітичних шарів печери охоплює проміжок від 9250 calBC до 6650 calBC.

Вапняковий горб підіймається над селищем *Теопетра* на заході Фессалійської рівнини, біля підніжжя гір, що відокремлюють Епір від Фессалії. Саме у ньому є величезна (біля 500 кв. м) порожнина. Розкопки цієї пам'ятки розпочалися 1987 року під керівництвом Н. Кипарісі-Апостоліка. Загальна потужність культурних нашарувань становить 6 м. Мезолітичні шари підстилаються верхнім палеолітом і перекриті неолітичними пластами. У мезоліті печера не використовувалась для постійного мешкання, а являла собою спеціалізовану стоянку [2; 21]. Культурний шар слабко насичений знахідками. У ньому виявлено поховання, яке за датою належить до пізнього мезоліту. У теріофауні (60 виразних фрагментів кісток) визначені переважаючі дикий козел чи баран, заєць, європейський олень, кабан, собака, лисиця, птахи.

Наступна стоянка розташована на безлюдному острові *Юра* у печері Циклопа. Розкопки, що тривали у 1992–96 роках під керівництвом А. Семпсона, виявили потужну послідовність нашарувань від римського часу до початку голоцену включно.

Нші етапи мезоліту представлені на пам'ятці. Мікроліти з цих шарів (трапеції та «напівсегменти») нагадують малоазійські (з печер південної Анталї). Величезна кількість кісток риб змушує зробити висновок про те, що печера використовувалась як пункт зупинки рибалок [22]. Своєрідний склад теріофауни — переважають капріни.

Стоянка *Марулас* на острові Кітнос була виявлена 1975 року К. Хонеа. Це — єдина пам'ятка мезоліту відкритого типу у Греції. Стаціонарні дослідження під загальним керівництвом А. Семпсона мали місце у 1996 та 2001 роках. Під час розкопок було виявлено низку кам'яних вимосток, поховань та ям. Автори схильні пов'язувати кременеву індустрію з фазою VIII Франкті, здебільшого, на підставі схожості технології. Проте, у колекції нема жодного геометричного мікроліту і лише три досить атипові вироби з крутою ретушшю по краю. Саме широке поширення мікроінвентарю, оформленого крутою ретушшю — характерна ознака верхнього мезоліту за К. Перле [21; 23]. Перші датування стоянки були суперечливими: дві дати вказували на час існування у межах IX–VIII тис. до н. е., дві — на VII тис. до н. е. Нещодавно стали відомі ще дві нові дати, які підтверджують більш ранню хронологію, хоча не можна виключати і неолітичний епізод у історії пам'ятки. Рештки фаори та фауни зі стоянки ще не були опубліковані. Автори розкопок попередньо відзначають значну кількість молюсків та кісток риби.

Слід згадати також печеру 1 з ущелини Клісура. Ця пам'ятка була досліджена у 1993–1995 рр. у ході спільного проекту Ягеллонського університету (Краків, Польща) та Ефорії палеоантропології та спелеології (Афіни, Греція). Шари 3–6 визначено як мезолітичні. Вони містять кременеві артефакти, виготовлені переважно на відщепках, в тому числі кілька геометричних мікролітів. Фауна стоянки (понад 1500 кісток) включає зайця, лань та дикого кабана, численні кістки птахів: сірої куріпки та дрохви [11, р. 118]. З цієї стоянки походить лише один датований зразок з мезолітичного шару 6 (8000–6300 calBC (1σ)) [10; 11].

Низка непрямих свідощв вказує на морську орієнтації способу життя прадавніх насельників узбережжя Егейського моря. Саме розташування стоянок уздовж берега та на островах може

бути таким свідченням. Присутність мелоського обсидіану на європейському березі дозволяє реконструювати трансегейські плавання та обміни. Вигляд кременевих виробів має певні аналогії у колекціях анатолійських стоянок, що так само, цілком можливо, пояснюється взаємодією у ході плавань від Європи до Азії. Рештки риб відомі зі стоянок Франкті, Юра та Марулас на Кітносі.

Результати археозоологічного аналізу матеріалів печери Франкті було видано лише попередньо. Вичерпна публікація має вийти незабаром. Вже у перших спробах оцінки ролі рибальства на цій стоянці С. Пейн з'ясував, що окремі кістки риби зустрічалися вже у пізньопалеолітичних шарах. Так само розрізнені знахідки відзначені у нижньому мезоліті, а от значний приріст — до 20–40 % відсотків усіх фауністичних знахідок відбувся у верхньому мезоліті [6, р. 60]. У пізнішій роботі той самий вчений підводив проміжні підсумки вже дещо іншим чином. За ним рештки блакитного тунця склали 95 % від усіх риб'ячих кісток та біля 50 % усіх залишків фауни [15].

Нещодавно висновки С. Пейна були переглянуті М. Роуз та Дж. Пауел (незалежно). Їх дослідження ще й досі не було опубліковане, але К. Перле у загальних рисах окреслила ті нові можливості інтерпретації, що з них витікають [18, р. 81]. За ними мінімальна кількість індивідів тунця була незначною та його домінування серед риб та в усій теріофауні було дещо перебільшено. К. Перле відмовляється від своїх попередніх концепцій на цій підставі та звертається до поглядів про домінуючу роль мисливства у господарстві мешканців печери Франкті [18, р. 82].

Мезолітичні шари з печери Циклопу на острові Юра принесли настільки значний комплекс решток іхтіофауни, що будь-які сумніви щодо переважання рибальства у життєзабезпеченні мешканців стоянки були неможливими. Риб'ячі кістки із цієї пам'ятки були вивчені двома незалежними методиками. Традиційний аналіз виконала Дж. Пауел, а Д. Мілона здійснила дослідження хребців, які, зазвичай, не вважаються достатньо інформативними [13; 20].

Дж. Пауел відзначила невеликий відсоток блакитного тунця зокрема та глибоководних риб взагалі. Комплекс іхтіофа-

уни печери Циклопу складається переважно з середньої та великої риби прибережних вод. Серед них абсолютно домінують морські карасі. Друга та третя за чисельністю родини — це скорпени та морські окуні. Особлива увага була звернута на родину скумбрієвих, в яку входять епіпелагічні риби, які плавають косяками у відкритому морі, але часто заходять і у прибережні води. У печері Циклопа відзначено п'ять-шість видів з цієї родини з десяти відомих на півночі Егейського моря. Вони представлені незначним числом решток. Тунець з'являється лише у верхньому мезоліті та й то у дуже малій кількості.

Д. Мілона, виконавши археозоологічний аналіз хребців, вимальовувала дещо іншу картину. Загальний склад комплексу співпадає в обох дослідниць. Проте, в окремих деталях, Д. Мілоні вдалося віднайти кілька важливих відмінностей. Перш за все, родина кефалевих у нижньому мезоліті наближається за значенням до головних складників іхтіофауни стоянки. Крім того, виявилось, що мігруюча риба з відкритого моря представлена, як мінімум, трьома різними родинями. Її вилов у нижньому мезоліті був досить значним та зменшився у верхньомезолітичних шарах. На думку Д. Мілони, відмінності у результатах по-являються постдепозиційними особливостями збереження кісток черепа (головний традиційний ідентифікатор родо-видової належності у риб) та хребців (які вивчала грецька дослідниця). За нею, можливо, підготовка окремих рибин до в'яління включала відтинання голови, а отже, викидання краніальних кісток на місці вилову [13].

Іхтіофауністичні матеріали з великої мезолітичної стоянки відкритого типу на острові Кітнос ще не опубліковані окремо. Тим не менш, ми знаємо про досить значну кількість риб'ячих кісток, які поступають лише наземним та морським моллюскам [23]. Подібний склад мають органічні рештки схожої стоянки, нещодавно відкритої на острові Лесбос.

Постійною складовою культурних шарів мезолітичних пам'яток Егейської Греції є фрагменти черепашок.

У печері Франкті лише у нижньомезолітичних шарах представлена помітна кількість залишків слимака *Helix figulina*. Пізніші епізоди мешкання не принесли настільки значного числа фрагментів наземних моллюсків, щоб з певністю говорити

про їх антропогенну природу. В той же час уламки морських черепашок переважають у всіх горизонтах пам'ятки.

За Дж. Шеклтон нижній та верхній мезоліт відповідають зоні II розповсюдження морських молюсків у стратиграфічній послідовності печери. Ця зона характеризується переважанням одного виду — *Cyclope neritea* та широкою представленістю інших. Комплекс наступної зони III, поширеної впродовж фінального мезоліту та раннього неоліту, менш розмаїтий. *Cerethium vulgatum* складає 60–80 % [24].

У зоні II друга за чисельністю група була представлена тим самим *Cerethium vulgatum*. Значні серії формували *Murex*, *Cerastoderma*, *Columbella*, *Patella*; присутні були *Monodonta* та *Gibulla*.

У наступній зоні значно скорочуються збори *Cyclope neritea*. Всі інші види зберігають своє місце. З'являються окремі екземпляри *Tapes*.

За Дж. Шеклтон *Columbella*, скоріш за все, не вживалася у їжу, а збиралася вже мертвою на пляжах з декоративною метою. Такі види як *Patella*, *Monodonta* та *Gibulla* могли збиратися, не замочивши ніг, та власне без будь-якого обладнання. Для збору двостулкових молюсків варто було застосувати певні засоби для розпушення піску на певну невелику глибину. Це цілком могло бути зроблено і руками, хоча, звичайно, не так ефективно.

Cyclope neritea надає перевагу солонуватим водам та міг збиратися на мілководді неподалік від входу до печери. Він мав незначні розміри і не міг слугувати помітним внеском до дієти, навіть у величезних кількостях. Його вживання у їжу скоріш мало соціальний характер — подібно до лузання насіння у сучасній культурі. *Cerethium vulgatum*, хоча й зустрічається на мілководді, але, щоб зібрати його у достатній кількості, слід зайти у воду аж до глибини у кілька метрів. Він поруч з іншими молюсками міг застосовуватися у їжу самостійно.

У печері 1 з ущелини Клісура були відзначені лише суходільні молюски: *Rumina decollata* та *Lindholmiola* cf. *spectabilis* [11].

У печері Франкті були знайдені переконливі свідчення збиральництва рослин. У нижньому мезоліті мешканці стоянки збирали здебільшого фісташкові, мигдалевидні, груші та сли-

ви. Постійно зустрічалися і бобові та злакові. У верхньому та фінальному мезоліті поширення набули некарбонізовані зерна горобіяника та рештки сочевиці, мигдалевидної сливи, ячменю, півса [4].

У північнішій печері Теопетра були поширені розмаїті бобові, пшениць та дика пшениця-однозернянка [12].

Теріофауністичні комплекси доби мезоліту з печери Франккі досить одноманітні. Усюди переважає європейський олень. У нижньому мезоліті присутні дикий кабан та лисиця, кролик та розмаїті птахи. У верхньому абсолютна більшість решток залишилася від європейського оленя та дикого кабана.

Реконструкція об'єктів полювання мезолітичних мешканців печери Теопетра ґрунтується лише на 60 виразних фрагментах кісток. Кістки малих тварин та птахів досить численні. Переважають кістки невизначених *Capra/Ovis*. Серед видів присутні олень, європейський олень, кабан, собака, лисиця, воронячі, голуби та інші [14, р. 201]. Близькі результати було одержано в ході вивчення невеликої колекції з печери 1 ущелини Клісура. Тут було визначено зайця, лань та дикого кабана, але переважали все ж таки кістки птахів: сірої куріпки та дрохви [11, р. 118]. Стоянка на острові Кітнос принесла, здебільшого, кістки невеликих ссавців [23].

Зовсім інша картина вимальовується у ході археозоологічного аналізу шарів середньокам'яної доби з печери Циклопу на острові Юра. Такий звичайний усюди європейський олень представлений усього чотирма кістками та одним шматком рогу. Скоріш за все, олені не замешкували невеликий безлюдний острівець Юра, а кістки були принесені сюди людьми з материка чи з більших островів. Абсолютно переважають капріни. Дикий кабан займає друге за чисельністю місце, але ніколи не перевищує 1/8 решток усіх ссавців. Більшість кісток ссавців походять від дикої кози, яка, безумовно, мешкала на острові. Було визначено низку видів птахів, серед яких переважали буревісник та дрохва [26].

Таким чином, кожна з нечисленних стоянок мезоліту Греції має свої особливості. Способи життєзабезпечення мешканців кожної з них були досить відмінними. Якщо рибалки з печери Франккі здебільшого обирали здобиччю блакитного тунця, то мешканці острова Юра навпаки полювали на невелику прибе-

режну рибу. Мисливці з Арголіди переслідували європейського оленя та дикого кабана, а от насельники печер Циклопу та Теопетра надавали перевагу диким козам. Збиральництво морських молюсків мало менше значення за здобування суходільних слимаків майже усюди, але й тут існує виняток — стоянка Франкті. Ця строкатість може знайти своє пояснення у загальній нечисленності мезолітичних пам'яток у цьому регіоні.

Крім нечисленності, на релевантність інтерпретацій значно впливає однотипність більшості стоянок. Всі вони — це печерні стоянки. Лише Марулас на Кітносі — це пам'ятка відкритого типу. Переважно мезолітичні шари знаходять у ході розкопок довгих стратиграфічних послідовностей, а не під час розвідок. Тому варто очікувати, що до нас дійшли лише стації окремих, особливих типів, відмінні від тих, які складали більшість у давнину.

Все ж таки існують певні спільні елементи у способі адаптації, які поєднують мезолітичних насельників Егейської Греції та відрізняють їх від сучасників із внутрішніх Балкан. Надзвичайне розмаїття ресурсів життєзабезпечення притаманне саме грецьким пам'яткам. Значну роль відігравали збиральництво та морська рибалка. Мисливці обирали цілу низку видів тварин. Серед них виразними серіями представлені невеликі ссавці та птахи. Точне визначення співвідношення окремих видів господарювання навряд чи можливе, і це також характерна риса печер з шарами, насиченими молюсками, з численними знахідками обпалених зерен та шкаралуп горіхів, кісток риб та птахів. Надзвичайно диверсифікована ресурсна база та звернення до зазвичай малопривабливих видів здобичі (молюски, рослини, маленькі ссавці) досягли свого максимуму саме на островах та узбережжі Егейського моря. Отже, стоянки середньокам'яної доби цього регіону репрезентують собою найкраще втілення «революції широкого спектру» — розширення ресурсної бази у мезоліті. На думку більшості вчених ця «революція» є наслідком кризи мисливського господарства.

Морська рибалка мала щонайменше дві організаційні форми: прибережна рибалка та вилов косяків мігруючої риби. Остання переважала у Франкті та була досить виразно представлена у нижньомезолітичних шарах печери Циклопу. До числа мігруючої риби відносяться тунець, пеламіда, макрель,

туфар, ставридові. Вони мешкали більш-менш значними косяками у відкритому морі, а в прибережні води заходили лише час від часу. Члени родини скумбрієвих та кефаль — це риба з високим вмістом жиру. Вилов одного косяку такої риби забезпечував значне надходження протеїнів та жирів за короткий проміжок часу. До того ж саме ця риба традиційно в'ялилася та солилась для довготривалого зберігання.

Організація здобуття такої риби є досить дискусійним питанням. Безумовно, вона зустрічається у прибережних водах, проте вилов її на систематичній основі потребував виходу у відкрите море. Отже, мезолітичне населення Греції повинно було мати човни, здатні на більше ніж каботажне плавання. Це, в свою чергу, імплікує певний рівень розвитку обробки дерева та соціальну кооперацію, адже подібні плавання не могли бути індивідуальним заходом. Особливо ефективним здобуття такої риби може бути лише за застосування тралення сітями. Склад шоловленого тунця у печері Франкті дозволив С. Пейну висловити припущення про лов за допомогою сіті з вагами [15]. Сьогодні вилов тунця в Середземному моря є досить поширеним традиційним заняттям. Так, на Сицилії відома традиційна форма сезонного здобуття тунця — «маттанца». На більшій частині острова вона вже перетворилася на туристичний фестиваль і лише на західному узбережжі та на Егадських островах зберігає первинне господарське значення. У час формування косяків, у травні — на початку червня, у цілком певних місцях, на сезонних маршрутах риби рибалки ставлять велику сіть (тоннара, буває понад 1 км довжиною), яка звужується до невеликого тупику (*камера дель морте*). Рибу, яка потрапила до пастки, повільно витягають до поверхні, де добивають гарпунами або й незначними дрючками. Подібна діяльність відома і у східній Іспанії, на узбережжі Алжиру та Тунісу [3].

Скоріш за все, у мезоліті Егейського моря рибалка у відкритому морі організовувалася так само: сезонно, у час формування косяків — навесні чи восени. Появу цього складно організованого виду господарської діяльності можна датувати початком голоцену — завдяки знахідкам у найнижчих шарах печери Циклопу. Відмінності у складі іхтіофауністичних комплексів печер Франкті та Циклопу можна гіпотетично пояснити відмінностями у сезоні мешкання на стоянках. Безумовно, оби-

дві пам'ятки являють собою палімпсести, де численні епізоди заселення накладалися один на один навіть у межах одного періодизаційного таксону. Проте, цілком можливо, що у місцезнаходженні на острові Юра переважали літні відвідини, а от на арголідській стоянці — весняні та/чи осінні.

Прибережна рибалка могла здійснюватися як прямо з берега, так і з невеликих плавальних засобів, що не відходили від узбережжя далі за кілька кілометрів. Цей промисел цілком міг бути індивідуальним. Головним знаряддям його був риболовний гачок. Ціла серія таких гачків, зроблених з рогу, була знайдена у печері Циклопу. Навряд чи можливим був лов на наживку. Великий розмір гачків змушує припустити застосування блешні. Це нагадує гіпотезу С. М. Бібікова про можливе використання у риболовлі трапецій мурзак-кобинської культури з ретушованою довгою стороною [1]. Трапецоїдні мікроліти з трьома-чотирма ретушованими крайками складають невід'ємну складову кременевих комплексів рибальських стацій Егейського моря. Вперше описані у верхньому мезоліті (фаза VIII) Франкті, вони відомі у Маруласі на Кітносі, у печері Циклопу та на стоянці Сідарі на острові Корфу. Ще К. Перле припускала їх зв'язок з рибалкою — хоча й непрямий [19]. На нашу думку, вони могли використовуватися у якості блешні.

Дискусія про роль риболовлі у життєзабезпеченні мезолітичного населення Егейської Греції лише починає розгортатися [13; 17; 20]. Все ж таки, на нашу думку, маємо визнати, що принаймні третина їстівних калорій, що одержували прадавні насельники у верхньому мезоліті Франкті, у всіх шарах печери Циклопу та на Маруласі на Кітносі, походила від морської рибалки. Крім того, складна організація, особливе обладнання та навички, необхідні для цього промислу, скоріш за все, надавали йому певного суспільного престижу, а, отже, його соціальне значення могло бути й більшим за суто біологічну частку у загальній масі здобутого протеїну.

Свідчення збиральництва часто зустрічаються на стоянках грецького мезоліту. Збиральництво молюсків набуло таких розмірів, що мезолітичні шари окремих пам'яток набувають вигляду «черепашкових куп» (shell middens), похованих відкладами наступних епох. Парадоксальним чином суходільні слимаки переважають над морськими черепашками на острів-

них стоянках [23; 26]. Навряд чи ця діяльність потребувала складної організації чи обладнання. Скоріш за все, вона здійснювалася дітьми та підлітками. Збиралися як молюски з пляжів, так і такі, за якими треба було пірнати. У нижньому та верхньому мезоліті більшість молюсків були незначними за розміром та зустрічалися безпосередньо біля місць мешкання. Мабуть, вживання в їжу молюсків не мало самостійного значення. Вони могли використовуватися як додаткове підживлення та/чи смаколик.

Численні рештки рослин на місцях, де жила прадавня людина, свідчать на користь широкого розвитку збиральництва. У печері Франкті носії культури нижнього мезоліту споживали фісташки, мигдаль, груші, ячмінь та овес. У верхньому мезоліті кількість рослинних залишків зростає. Велика кількість обгорілих цілих горіхів мигдалю та фісташок у кількох вогнищах може говорити про їх попередню термічну обробку. Більшість протеїну забезпечували бобові, а карбогідратів — злакові.

В Егейській Греції значну роль у соціальних зв'язках поодобищинного рівня відігравали морські шляхи. Траєкторії обміну пов'язували європейське узбережжя з малоазійським через численні острови. Безпосередня форма цих контактів нам невідома. Безумовно, можна виключати гіпотезу про єдину соціоетнічну спільноту, яка б замешкувала обидва береги Егейського моря. Склад етнічно визначальних виробів (мікролітів) на стоянках з Анатолії та материкової Греції має лише стадіальну схожість і не є достатньо близьким, аби мова могла йти про об'єднання рангу археологічної культури чи, навіть, культурно-історичної спільноти.

Якщо діахронічна варіативність грецького мезоліту досить добре з'ясована, то просторове групування пам'яток і досі лишається «білою плямою». Основною причиною цього, перш за все, є недостатня кількість стоянок, які були б відомі на сьогодні. До того ж стоянки не утворюють територіальні кластери, зустрічаються поодинокі, будучи розпорошені на значних територіях. Тим не менш, можна говорити про щонайменше дві відмінні групи населення — одна з «автохтонним» набором знарядь праці, друга — з мікролітами анатолійських типів. У першому випадку йдеться про круто ретушовані вироби, здебільшого, на заготованих неправильної форми. Це як

епонімна пам'ятка Франкті, так і переважна більшість інших стоянок материкової Греції [11; 19]. З острівних знахідок подібний комплекс було виявлено на Маруласі на Кітносі [23]. Останні ж включають артефакти на пластинках, перш за все сегменти. Стоянки другої групи відомі на островах Юра та Лемнос [22]. Їх найближчими аналогіями є епіпалеолітичні стоянки Південної Анатолії. Таким чином, на островах Егейського моря зустрічалися мореплавці двох різних культурних традицій. Певне посилення східних впливів відчувається на європейському континенті безпосередньо перед проникненням неолітичних колоністів. Так, у останніх мезолітичних відкладах печери Франкті виявлені двобічно оброблені вістря подібні до відомих на Близькому Сході. Отже, міжматерикові контакти готували підґрунтя до майбутньої неолітизації регіону.

На кількох стоянках, відомих як уздовж континентального берега, так і на островах, представлена велика кількість решток риби та морських молюсків. Лише кілька стоянок з недовисокою виразними археозоологічними колекціями вивчені в глибині суходолу. Виразну групу складають кістки мігруючої риби з відкритого моря. Її вилов вимагав володіння технологіями плавання далеко від прибережних вод та колективної кооперації зусиль.

Етнографічні паралелі з сучасною колективною рибалкою на тунця («маттанцю») дозволяють припускати, що, скоріш за все, у мезоліті Егейського моря рибалка у відкритому морі організовувалася подібним чином: сезонно, у час формування косяків — навесні чи восени. Гіпотетичне відтворення складу здобичі свідчить, що принаймні третина їстівних калорій, які одержували прадавні насельники на стоянках, де такий підрахунок можливий (Франкті та печера Циклопу), походила від морської рибалки. Значну роль грало збиральництво молюсків та рослин. Основним об'єктом полювання був європейський олень. Подальші дослідження зможуть пролити більше світла на спосіб життєзабезпечення населення Егейської Греції.

На жаль, наявного матеріалу замало для аналізу соціальних аспектів економічної діяльності. Можемо лише припускати присутність особливих промислових колективів, пов'язаних з рибалкою у відкритому морі, та кооперацію зусиль для здобуття риби під час формування косяків. Цікавим відображенням

економічної орієнтації на використання ресурсів моря є такий соціальний феномен як гіпотетична трансегейська мережа контактів.

Джерела та література

1. Бибииков С. Н. Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднепалеолитического общества Крыма / С. Н. Бибииков // Ученые записки Ленинградского университета. — 1949. — Т. 13. — С. 12–45.
2. Facorellis Y. The cave of Theopetra, Kalambaka: radiocarbon evidence for 50,000 years of human presence / Y. Facorellis, N. Kyparissi-Apostolika, Y. Maniatis // Radiocarbon. — 2001. — Vol. 43(2B). — P. 1029–1048.
3. Ginkel R. Killing giants of the sea: contentious heritage and the politics of culture / R. Ginkel // Journal of Mediterranean studies. — 2005. — Vol. 15. — P. 71–98.
4. Hansen J. The palaeoethnobotany of Franchthi Cave / J. M. Hansen. — Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1991. — 279 p.
5. Jacobsen T. W. Excavations at Porto Cheli and Vicinity, Preliminary Report II: The Franchthi Cave / T. W. Jacobsen // Hesperia. — 1969. — Vol. 38. 343–381.
6. Jacobsen T. W. Excavations in the Franchthi Cave, 1969–1971, Part I / T. W. Jacobsen // Hesperia. — 1973. — Vol. 42. — P. 45–88.
7. Jacobsen T. W. Excavations in the Franchthi Cave, 1969–1971, Part II / T. W. Jacobsen // Hesperia. — 1973. — Vol. 42. — P. 253–283.
8. Jacobsen T. W. Franchthi Cave and the Beginning of Settled Village Life in Greece / T. W. Jacobsen // Hesperia. — 1983. — Vol. 50. — P. 303–319.
9. Kotsakis K. From the Neolithic side: the Mesolithic/Neolithic interface in Greece / K. Kotsakis // The Greek Mesolithic / Ed. N. Galanidou and C. Perläs. — London: British School at Athens, 2003. — P. 217–222.
10. Koumouzelis M. The Early Upper Palaeolithic in Greece: the excavations in Klisoura Cave / M. Koumouzelis, B. Ginter, J. K. Kozlowski та інш. // Journal of Archaeological Science. — 2001. — Vol. 28. — P. 515–539.
11. Koumouzelis M. Mesolithic finds from Cave I in the Klisoura Gorge, Argolid / M. Koumouzelis, J. Kozlowski, B. Ginter // The Greek Mesolithic / Ed. N. Galanidou and C. Perläs. — London: British School at Athens, 2003. — P. 113–122.
12. Kyparissi-Apostolika N. The Mesolithic in Theopetra Cave: new data on a debated period of Greek prehistory / N. Kyparissi-Apostolika // The Greek Mesolithic / Ed. N. Galanidou and C. Perläs. — London: British School at Athens, 2003. — P. 189–198.

13. Mylona D. The exploitation of fish resources in the Mesolithic Sporades: fish remains from the Cave of Cyclope, Youra / D. Mylona // *The Greek Mesolithic* / Ed. N. Galanidou and C. Perlès. — London: British School at Athens, 2003. — P. 181–188.
14. Newton S. The Mesolithic fauna from Theopetra Cave / S. Newton // *The Greek Mesolithic* / Ed. N. Galanidou and C. Perlès. — London: British School at Athens, 2003. — P. 199–205.
15. Payne S. Faunal Change at Franchthi Cave from 20,000 B. C. to 3,000 B. C. / S. Payne // *Archaeozoological Studies* / Ed. A. T. Clason. — New York and Amsterdam: 1975 —P. 120–131.
16. Perles C. An alternate (and old-fashioned) view of Neolithisation in Greece / C. Perles // *Documenta Praehistorica*. — 2003. — Vol. 30. — P. 99–113.
17. Perlès C. Les Industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grece). Présentation générale et industries paléolithiques / C. Perlès. — Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1987. — 356 p.
18. Perles C. Mesolithic at Franchthi: an overview of the data and problems / C. Perles // *The Greek Mesolithic* / Ed. N. Galanidou and C. Perlès. — London: British School at Athens, 2003. — P. 79–87.
19. Perlès C. Les Industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grece). Les Industries du Mesolithique et du Neolithique / C. Perlès. — Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1990. — 288 p.
20. Powell J. The fish bone assemblage from the Cave of Cyclope, Youra: evidence for continuity and change / J. Powell // *The Greek Mesolithic* / Ed. N. Galanidou and C. Perlès. — London: British School at Athens, 2003. — P. 173–179.
21. Reingruber A. CANew 14C databases and 14C charts. Aegean Catchment (E GREECE, S BALKANS and W TURKEY) 10,000–5500 cal BC / A. Reingruber, T. L. // — 01/08/2008. — 2008. 01/08/2008. <http://www.canew.org/data.html>
22. Sampson A. Entre l' Anatolie et les Balkans: une sequence mesolithique-neolithique de l' ile de Youra (Sporades du Nord) / A. Sampson, J. Kozłowski, M. Kaczanowska // *Prehistoire de l' Anatolie, Genese de deux mondes* / Ed. M. Otte. — Liege: ERAUL, 1998. — P. 125–141.
23. Sampson A. The Mesolithic settlement at Maroulas, Kythnos / A. Sampson, J. Kozłowski, M. Kaczanowska та інші. // *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*. — 2002. — Vol. 2. — P. 45–67.
24. Shackleton J. C. Marine Molluscan Remains from Franchthi Cave / J. C. Shackleton. — Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1988. — 194 p.
25. Thissen L. Thessaly, Franchthi and Western Turkey: Clues to the Neolithisation of Greece / L. Thissen // *Documenta Praehistorica*. — 2000. — Vol. 27. — P. 141–154.

10. Trantalidou K. Faunal remains from the earliest strata of the Cave of Cyclope, Youra / K. Trantalidou // The Greek Mesolithic / Ed. N. Galanidou and C. Perläs. — London: British School at Athens, 2003. — P. 145–172.

D. V. Kiosak

SUBSISTENCE STRATEGIES OF EUROPEAN AEGEAN SEA COAST INHABITANTS DURING THE MESOLITHIC

The paper synthesises the available data on subsistence European Aegean Sea coast inhabitants during Early Holocene. The particular subsistence model is reconstructed. It was based mainly on the exploitation of marine resources — fishing and mollusc gathering. The hypothetical transaegean social network is closely related to marine orientation of Mesolithic lifestyles.

Key words: *Mesolithic, paleoeconomy, social contact networks in fishers, hunters, gatherers communities*

Д. В. Киосак

СТРАТЕГИИ ЖИЗНЕОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО ПОБЕРЕЖЬЯ ЭГЕЙСКОГО МОРЯ В ЭПОХУ МЕЗОЛИТА

В статье на основании синтеза имеющейся на сегодня информации относительно жизнеобеспечения носителей мезолитической культуры Эгейского побережья реконструируется их особый способ ведения хозяйства. В основном он основывался на использовании морских ресурсов — рыбы и моллюсков. Гипотетическая трансэгейская социальная сеть контактов тесно связана с морской ориентацией жизнеобеспечения.

Ключевые слова: *мезолит, палеоэкономика, социальные сети древних рыболовов, охотников, собирателей.*